

ЛІНГВІСТИКА

УДК 801.7 (477)

РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА У НІЖИНСЬКІЙ ВИЩІЙ ШКОЛІ

Самойленко Г. В.

У статті розкривається науковий доробок мовознавців Ніжинської вищої школи в галузі української філології.

Ключові слова: мовознавці, українська філологія, Ніжинська вища школа.

В статье раскрываются научные достижения языковедов Нежинской высшей школы в области украинской филологии.

Ключевые слова: языковеды, украинская филология, Нежинская высшая школа.

The article elucidates scientific achievements of Nizhyn Higher School linguists in the field of Ukrainian philology.

Key words: linguists, Ukrainian philology, Nyzhyn Higher School.

Відкриття Гімназії вищих наук кн. Безбородька у Ніжині як вищого навчального закладу мало цілеспрямований характер: дати енциклопедичні знання і підготувати дворянських хлопців до служби у різних міністерствах та відомствах [1]. Тому і відбір навчальних предметів відповідав цій меті, тим паче, що це був початковий етап у розвитку вищої школи в Російській імперії. Незважаючи на те, що вуз знаходився на території України і більшість студентів гімназії були вихідці із дрібних дворянських сімей, які знаходилися в українському оточенні і добре знали українську мову, викладання в гімназії, як і у всіх інших навчальних закладах, було російськомовне. Тому у пер. пол. XIX ст. українська лінгвістична наука у Гімназії вищих наук кн. Безбородька не розвивалася. Можемо говорити лише про окремі українські прояви [2], які пов'язані з публікацією художніх та наукових творів директора гімназії проф. І.С. Орлая, українця за походженням, на історичну тематику та викладача латинської мови І.Г. Кулжинського, автора повісті "Малороссийская деревня" (1827), яка мала фольклорний та етнографічний характер, а також його стаття "Некоторые замечания касательно истории и характера малороссийской поэзии" (1825).

Україномовні прояви були також пов'язані зі збиранням М. Гоголем, П. Лукашевичем місцевого фольклору, розігруванням сценوک українською мовою в гімназійному театрі та написанням Є. Гребінкою українськомовних байок, які увійшли до його книги "Малороссийские приказки" (1834) і його перекладом українською мовою поеми О. Пушкіна "Полтава".

Ці традиції продовжували розвивати студенти Юридичного ліцею кн. Безбородька в Ніжині, який

функціонував після Гімназії вищих наук (1820–1832) та Фізико-математичного ліцею (1832–1840) з 1840 до 1875 р. Так, Л. Глібов під час навчання в ліцеї написав 27 байок українською мовою. За підтримки проф. М.А. Тулова всі вони були опубліковані в газеті "Черниговские губернские ведомости". Помітним був і потяг братів Сементовських до збирання фольклорних та етнографічних матеріалів, а також написання віршів українською мовою І. Лашняковим і П. Колосовським, які знаходимо в знаменитому альбомі автографів М. Гербеля. Все це теж окремі українські прояви у студентському житті Юридичного ліцею.

Якщо говорити про наукові дослідження, то в галузі мовознавства працював лише проф. А.І. Линиченко, який опублікував свою працю "Очерк развития важнейших идей отечественного языкознания от возникновения ученых исследований русского языка до утверждения их на началах сравнительно-исторической науки о языке" (1856), яку до української філології можна віднести умовно.

Проте у цей же час з боку окремих його професорів та працівників позначений потяг до професійного осмислення української мови. Це особливо помітно в діяльності інспектора Юридичного ліцею Пилипа Семеновича Морачевського (1806–1879), який працював у Ніжині з 1842 до 1859 р. [3]. Це був найбільш плідний у творчому відношенні період його життя. У цей час він написав чимало літературних творів українською та російською мовами, серед них поеми "До Чумака, або Война ягло-хранцузо-турецька у 1853 і 54 роках", а також "Чумаки, або Україна з 1768 року. Поема в 6-ти піснях, співана свідком тих часів столітнім чумаком Іваном Чуприною на нічлігах чумацьких 1848 року".

Не торкаючись аналізу цих творів, які висвітлювали події як Кримської війни, так і гайдамацького руху в Україні, зазначимо, що в поемах автор демонструє художні засоби та відповідну лексику української літературної мови, яка утверджувалася на той час. Щоб читач мав уявлення про неї, наводимо уривок зі вступної частини поеми “Чумаки...”, де створено образ України – рідної матері, діти якої розбрелися по всьому світу:

Україно! Україно!
Наша рідна мати!
Розпустила своїх діток
По світу блукати...
Геть з кінця в кінець швендрують,
Де то їх немає!
Всякий в поті неборака
Слави добуває:
В Петербурзі, на Кавказі,
В Москві і в Варшаві
І в Іркутську, і в Камчатці,
І в Криму немало...
Побратались з цілим світом,
Старої неньки
Не забули. На чужині
Гірко їм, нудненько! [4].

Поет П.Морачевський тут виступає як син своєї Вітчизни. І цей образ рідного краю проходить крізь усі пісні поеми. Лексична насиченість вірша, який належить до шевченківського періоду, відповідає тій мовній спрямованості, яка була характерна для представників романтичної течії в українській літературі, пов’язаній з творчістю В.Забіли, О.Шишацького-Ілліча, О.Афанасьєва-Чужбинського та інших, у тому числі і П.Морачевського. І хоча П.Куліш критично ставився до них [5], але вони в літературі утверджували українське слово, демонстрували в тих умовах читачеві зразки української мови, проявляли патріотичні почуття.

У пер. пол. XIX ст. ще тривав пошук того, якою повинна бути українська літературна мова. І.Котляревський в “Енеїді” продемонстрував свій підхід, своє бачення, і воно знайшло своє продовження в творчості П.Білецького-Носенка, перекладі поеми О.Пушкіна “Полтава” Є.Гребінки, поемі П.Морачевського “До Чумака...” та ін. Але у творчості і практичній мовознавчій діяльності йшли пошуки. Це робив і П.Морачевський, який у 1853 р. завершив у Ніжині укладання “Словаря малоросійського языка по полтавському наречію”. Цього року словник був поданий у відділення російської мови і словесності Академії наук Росії. У словнику були зафіксовані всі слова, що побутували в живій мовній практиці того історичного часу. Семантика українських слів підтверджувалася висловами з пам’яток народної поезії, творів І.Котляревського, Г.Квітки-Основ’яненка, П.Гулака-Артемівського, а також зразками народного мовлення. На жаль, “Словарь...” П.Морачевського не отримав підтримки в Академії наук, зокрема з боку відомого філолога академіка І.І.Срезневського, відгук якого був надрукований в “Отчете Императорской Академии наук по отделению Русский язык и словесность за 1853 год”. Проте ця робота П.Морачевського засвідчила, що в Ніжині йшла робота з упорядкування регіональної лексики та фразеології, визначення

принципів відбору слів до словника із живої розмовної мови тощо.

Ім’я П.Морачевського пов’язане ще з однією важливою мовознавчою працею, якою він займався в Ніжині і яка стала резонансною і залучила до її вирішення українську громадськість. У вересні 1860 р. П.Морачевський завершив перекладати українською мовою Євангелія від Матфея і Іоанна і в червні – Євангелія від Луки. Цей переклад зі старослов’янської мови він робив, як зазначає вчений, звіряючи з російським, латинським, німецьким, французьким і польським текстами. Це дало можливість підбирати відповідні словесні еквіваленти. Завершений переклад П.Морачевський надіслав своєму знайомому митрополиту Санкт-Петербурзькому і Новгородському з проханням сприяти публікації його праці. У супровідному листі він писав: “На всіх мовах, словесно і писемно, проповідується слово Боже; сповідальники Христа Спасителя мають Біблію на своїх мовах, а Малоросія, мовою якої говорить біля 12 мільйонів православних християн, не мають своєю мовою навіть Євангелія” [6]. І далі П.Морачевський доводить, що хоча церковнослов’янська мова і близька малоросам так само, як і великоросам, але мало зрозуміла. Переклад Євангелія на малоросійську мову, безперечно, приніс би важливу користь релігійному народу, бо високі Божі істини, викладені тепло, просто, ясно, зрозумілою кожному мовою, з якою зливаються всі ідеї і поняття народу, осяяли б темний розум ясним, душеспасительним світом Віри і очистили б тих, хто морально сумнівається, швидше, правильніше і глибше, ніж різними тлумаченнями.

У листі-відповіді митрополит Ісидор сповіщав П.Морачевського: “По частном совещании с Святейшим синодом уведомляю Вас, что перевод Евангелия, сделанный Вами или другим кем-либо, не может быть допущен к печатанию” [7].

Таким чином, вища церковна влада дала зрозуміти, що будь-який переклад, зроблений українською мовою, не буде надрукований. І цього Синод притримувався довго, бо й переклад Біблії, зроблений П.Кулішем та І. Пулієм, теж не побачив світу в Україні.

Але й після цього П.Морачевський продовжив перекладати Святе письмо, і, завершивши переклад, він направив його на рецензування до Російської Академії наук. Академіки І.І.Срезневський, О.Х.Востоков, О.В.Никитенко, які знали українську мову, дали перекладу позитивну оцінку. На основі трьох відгуків були підготовлені подання президенту Російської Академії наук та Священному синоду, у яких відзначалося, що переклад Євангелія, здійснений П.Морачевським, є “в высшей степени труд замечательный и с учено-филологической стороны, и со стороны религиозно-нравственной”. Крім цього, академіки відповіли на запитання, а чи в змозі українська мова передати достовірність Святого письма? І вони конкретно, чітко і науково обґрунтовано довели спроможність української мови висловити будь-які думки.

Священний синод організував дослідження, яке завершилося 8 липня 1863 р. ганебним циркуляром міністра внутрішніх справ Валуєва про те, що

“малорусского языка не было, нет и никогда быть не может”.

У зв'язку з перекладом П.Морачевського зав'язалась дискусія про українську мову і недобру роль відіграли у цій справі деякі ніжинці. В газеті “Московские ведомости” (1863. – № 124) був опублікований лист старшого вчителя російської словесності Ніжинської гімназії Добротворського, в якому він різко виступив проти тих, хто пропонував вивчення української мови в школах, якої, на його думку, немає. Цієї ж точки зору притримувався і колишній вчитель латинської мови в Гімназії вищих наук кн.Безбородька, а згодом інспектор Юридичного ліцею, письменник І.Г.Кулжинський, який цього ж таки 1863 р. надрукував статті “Несколько слов о хохломании”, “Письмо к издателю львовского журнала “Мета” та брошуру “О зарождающейся, так называемой, малороссийской литературе”, в яких він теж виступив проти вивчення української мови в школах, назвавши її “испорченным русским наречием”, а також “жаргоном”. Як нам здається, і стаття вчителя Добротворського, і публікація І.Кулжинського були написані на замовлення. І Ніжин тут обраний не випадково: це була буцімто реакція ніжинців на намагання теж ніжинця П.Морачевського довести необхідність видання Святого письма багатою мовою великого народу.

На статтю Добротворського різко негативно про-реагував О.Лазаревський, опублікувавши 23 червня 1863 р. у глібовському “Черниговском листке” статтю і довівши, що “малоросійською мовою” говорить великий народ. Ця жива малоросійська мова, очевидно, зовсім невідома п.Добротворському (мабуть через нестачу часу від класних і кабінетних занять), і ми рекомендуємо для знайомства з нею прочитати, на перший раз, хоча б три книги: “Кобзар” Шевченка, “Записки про южну Русь” Куліша і “Збірник пісень” Метлинського. Ми маємо намір сподіватися, що прочитання цих книжок п.Добротворський перестане турбуватися хибно ним зрозумілими “витівками” [8].

Як бачимо, переклад Морачевським Святого письма мав не лише професійне, а й соціально-громадське значення. Подальші кроки царського уряду щодо української мови, заборона її згідно з Емським указом 1876 р. наклали негативний відбиток і на мовознавчі дослідження, до яких рідко зверталися, або ж про них говорили, коли аналізували літературні проблеми. Про це свідчать статті проф. М.А.Тулова, який у журналі “Филологические записки” опублікував “О малороссийском правописании” (1879), підкріпивши свої теоретичні роздуми 5 байками Л.Глібова “Деревце”, “Ведмідь-пасічник”, “Мишача рада”, “Осел і Хозяїн”, “Жаба та Віл” [9] та проф. Є.М.Белоброва з літературознавства.

Деякі україномовні прояви спостерігаються в працях професорів Історико-філологічного інституту кн.Безбородька. У 70–80-х рр. тут формується відома ніжинська славістична, а також класична школи, з якими пов'язані академіки М.О.Лавровський, П.В.Нікітін, М.Н.Сперанський, члени-кореспонденти Академії наук Росії Р.Ф.Брандт, А.С.Будилевич, Г.А.Ільїнський, В.І.Резанов, професори М.І.Соколов, І.І.Іванов, В.В.Качановський, К.Ф.Радченко, Є.В.Петухов та ін. Ними були

визначені відомі наукові напрямки, зокрема у мовознавстві: лінгвістична палеонтологія слов'ян, слов'янська акцентологія, праслов'янська мова та її граматики й ін [10]. Студенти вивчали російську та різні слов'янські мови. Українська мова залишалася за межами навчального закладу. Тому значна частина вчених-філологів Ніжинської вищої школи включилася в боротьбу проти русифікації, яка посилювалась в Україні в кін. XIX – на поч. XX ст. Професор К.Ф.Радченко пропонував ввести до навчального закладу українську мову та словесність бодай на рівні інших слов'янських мов та літератур. Посилюється інтерес до творчості українських письменників, зокрема Т.Шевченка, І.Котляревського, а також усної народної творчості та шкільної драми XVII–XVIII ст., про що свідчать праці професорів В.І.Резанова, І.І.Іванова, М.К.Чалого, М.Н.Сперанського та ін. Ніжинські професори реагують і на видання, які торкаються української мови. Так, проф. Г.А.Ільїнський аналізує книгу А.Кримського “Українська граматики” (1908), В.В.Качановський – “Пам'ятки українсько-руської мови і літератури. Т. 1, 2 (Львів, 1899)” (1900). Це вплинуло і на студентів, які також зацікавилися цими проблемами, про що свідчать перші публікації майбутніх учених В.Данилова, Р.Волкова, І.Кириченка, П.Волинського, І.Капустянського та ін.

У квітні 1917 р. в інституті було створено з ініціативи проф. В.І.Резанова “Общество изучения Украины”, який у місцевій газеті закликав вивчати українську мову, етнографію, історію, літературу. “Мета товариства, – зазначав учений, – збирання, а потім і обробка матеріалів для створення “Енциклопедії України”. На перше місце висувається вивчення української мови, створення, встановлення і засвоєння наукової і навчальної термінології з усіх галузей, укладання підручників і посібників” [11].

Після встановлення радянської влади у Ніжині Історико-філологічний інститут неодноразово перейменовували, хоча його педагогічне спрямування залишалось незмінним. 1 лютого 1924 р. бюро Ніжинського інституту народної освіти прийняло рішення про запровадження в навчальному закладі українізації. Усе діловодство та викладання всіх навчальних предметів переводилось на українську мову. Для надання допомоги співробітникам та викладачам були відкриті курси. Поряд з процесом українізації проводилась значна робота з відновлення та створення бази для ведення наукової роботи.

З відкриттям науково-дослідної кафедри історії культури і мови під керівництвом члена-кореспондента АН СРСР, професора В.І.Резанова розпочинається не лише підготовка викладацьких кадрів для вузів, а й вивчення української мови. Відділення української мови та літератури очолював проф. Є.А.Рихлик, чех за походженням, який до Ніжина працював у Київському університеті та Академії наук України.

За 1924–1930 рр. на кафедрі закінчили аспірантуру 24 чоловіки. З 1924 до 1934 рр. кафедра видавала “Наукові записки Ніжинського ІНО”. За цей час вийшло 10 томів, у яких були опубліковані 216 праць співробітників та аспірантів кафедри, в тому числі і з досліджень у галузі мовознавства.

Найбільш трагічними в Ніжинському педагогічному інституті були 30-ті рр. На кафедрі мови і

літератури, як і на інших кафедрах інституту, постійно шукали “ворогів”, наукових “шкідників” та “буржуазних націоналістів”. До цього кола був віднесений завідувач кафедри мовознавства доцент Іван Якович Павловський (1885–1975), доля якого, починаючи з 1920 р., як студента, аспіранта, викладача була пов’язана з Ніжинським інститутом. У січні 1931 р. його призначили завідувачем кафедри, а у квітні цього ж року присвоїли звання доцента. Він вивчав “Слово о полку Ігоревім”, творчість В. Чумака, польсько-українські зв’язки, опублікував статті з мовознавства “Питання про початок української мови і про становище її в слов’янській родині” та методики її викладання: “Спроба вивчення стану орфографічної грамотності учнів Ніжинської трудової школи”.

У листопаді 1933 р. вийшла постанова ЦК КП(б)У, яка закликала до боротьби з українськими буржуазними націоналістами. Під час її обговорення в інституті у грудні 1933 р. серед інших були піддані різкій критиці філологи І.Я.Павловський, М.Є.Ладухін, А.М.Кирилов, І.П.Смільський. Призначена комісія для перевірки роботи кафедри мовознавства констатувала, що її керівник – “буржуазний націоналіст”. В іншому документі читаємо: “Дирекція Ніжинського педінституту складені Павловським програми з методики та історичного курсу мовознавства зняла, як побудовані на буржуазно-націоналістичних позиціях” [12]. 26 грудня 1933 р. І.Я.Павловського звільнили з роботи, а в 1934 р. він був репресований і висланий на поселення в Узбекистан. Після звільнення у повоєнний час він працював доцентом Ферганського педагогічного інституту. У 60-х рр. вийшов на пенсію і переїхав до Ніжина, де й помер 1975 р.

Зазнав помітних переслідувань і репресій доцент кафедри Микола Євтихійович Ладухін (1903–?), який читав курси української мови та загального мовознавства. У Ніжинському інституті він працював з 1930 до 1934 р. У “Записках Ніжинського інституту народної освіти” (1924–1932) опублікував декілька мовознавчих праць, серед них “Одне з питань фразеології Марка Вовчка (функції прийменника “по” у фразі “Народних оповідань”, “Способи постпозитивно-релятивного сполучення речень у Коцюбинського”, “Класова боротьба в українському мовознавстві (до питання про українську літературну мову доби диктатури пролетаріату)”, “Під машкарою “наукової мови” (про мову праці П.Клименка “Цехи на Україні)”

Процес обвинувачень викладачів продовжувався і пізніше. “Очищення” педагогічних кадрів від “буржуазного націоналізму” призвело до того, що під загрозою зриву у 1934–1935 н.р. опинився філологічний факультет. Кафедри української мови та літератури були злиті в одну. У кін. 30-х рр. до інституту прийшли нові викладачі-філологи Б.Я.Ушаєв, Л.О.Савченко, О.П.Болдирева, К.П.Волинчикова. Деякі з них загинули під час Великої Вітчизняної війни, інші продовжували працювати у післявоєнний час, коли поновив свою роботу з 1943 р. Ніжинський педагогічний інститут ім. М.В.Гоголя. У 1945–1946 н.р. кафедру української мови очолила П.В.Сладківська.

Удр. пол. 40–60-х рр. на кафедрі української мови відбувся значний науковий зріст. Членами кафедри було захищено 7 кандидатських дисертацій з історії

мови та сучасної літературної мови: І.К.Чапля (1950), Ф.Я.Серета (1955), А.Д.Батурський (1958), І.В.Сенчук (1962), М.Г.Кишенько (1963), Д.Д.Герасименко (1968), О.Д.Неділько (1969). Поступово визначилися і основні напрямки наукової діяльності членів кафедри. Більшість викладачів займалися вивченням питань сучасної української літературної мови.

Ф.Я.Серета вивчав україномовні іменникові суфікси у порівнянні з подібними суфіксами російської і білоруської мов. М.Г.Кишенько аналізувала специфічні конструкції з придієслівним керуванням у сучасній українській літературній мові, а І.К.Чапля досліджував прислівники в українській мові та нормативність словосполучень як семантико-структурне явище. О.Д.Неділько цікавилась етимологією та антропонімією. А.Д.Батурський розглядав лексику і фразеологію на матеріалі творів українських письменників-сатириків та гумористів.

У центрі уваги була також мова окремих письменників Чернігівщини. І.В.Сенчук досліджував мову творів Олекси Десняка. До речі, у 70–90-х рр. мова творів письменників – випускників Ніжинської вищої школи Є.Гребінки, Л.Глібова, Ю.Збанацького, О.Ющенка, Є.Гуцала та ін. стала центральною в наукових дослідженнях членів кафедри української мови. Були опубліковані десятки статей, а також підготовлений до друку “Словник мови творів Л.Глібова” (науковий керівник, редактор та упорядник А.В.Майборода).

Д.Д.Герасименка цікавили проблеми розвитку гіпотактичних конструкцій у різних жанрах української літературної мови XVII – поч. XVIII ст. До давньоукраїнської та старослов’янської мов посилюється інтерес, коли в 1964 р. на кафедру української мови прийшли доценти А.В.Майборода та Л.І.Коломієць (з 1981 р. професор). Вони були учнями і послідовниками вчених Харківської лінгвістичної школи, тож у центрі уваги їх інтересів стояли питання теорії та історії мови.

А.В.Майборода був провідним ученим у галузі старослов’янської мови. Багато сил він віддав підготовці підручників та посібників для студентів. У 1975 р. у видавництві “Вища школа” виходить підручник “Старослов’янська мова”, за яким працюють усі вищі навчальні заклади України. Він здобув високу оцінку не тільки в Україні, але й за кордоном. Болгарський професор Рум’яна Павлова писала: “Підручник А.В.Майбороди “Старослов’янська мова” своїми якостями значно перевищує більшість посібників, які з’явилися останнім часом і присвячені давньоболгарській мові” [13].

Враховуючи гостру потребу на посібники для оволодіння історико-лінгвістичними курсами, А.В.Майборода видає, а потім і перевидає “Збірник вправ з старослов’янської мови” (1962) та “Історична граматики української мови. Збірник вправ” (1988), “Старослов’янська мова. Збірник вправ і завдань” (1992). Ці посібники були підготовлені разом з Л.І.Коломієць, яка займалася вивченням історії української мови.

Провідною темою її досліджень була фразеологія української мови. Про це свідчать її праці “З фразеології української ділової писемності XIV–XV ст.”, “О фразеологических сочетаниях языка украинских актов XIV–XV веков” та багато ін.

Спостереження Л.І.Коломієць над історичною фразеологією були основою її докторської дисертації “Фразеологія української мови другої половини XVI – першої половини XVII століть (Генезис і стилістичне використання)”, яку вона захистила у 1979. Слід зауважити, що інтерес ніжинців до історії мови був постійним. І нині учень А.В.Майбороди С.В.Зінченко під керівництвом члена-кореспондента НАНУ В.В.Німчука підготував і захистив кандидатську дисертацію.

Важливо підкреслити, що діапазон наукових інтересів А.В.Майбороди та Л.І.Коломієць був досить широким. Їх цікавили історична лексикологія і фразеологія, етимологія слів і лексична семантика, історична граматики та мови творів українських письменників, лексикографія та проблеми сучасної мови. Тож не випадковим є те, що академік І.К.Білодід запросив їх до авторського колективу академічного дослідження “Сучасна українська літературна мова. Морфологія” (1969), у якому ними були написані розділи “Прислівник”, “Сполучник”, “Частки”. У книзі “Історія української мови: Лексика і фразеологія”, яка була видана Інститутом мовознавства АН України у 1983 р., Л.І.Коломієць є автором розділу “Фразеологія XIV–XV ст. Народнорозмовна і книжна фразеологія XVI–XVIII ст.” [14].

Важливим напрямком у науковій діяльності ніжинців були проблеми порівняльної граматики, про що свідчать захищені кандидатські дисертації М.Г.Кишенько “Специфічні конструкції з придієслівниковим керуванням в сучасній українській літературній мові в зіставленні з російською мовою”, Ф.Я.Середі “Суфікси іменників у сучасній українській мові в порівнянні з відповідними суфіксами іменників російської та білоруської мов” та деякі посібники членів кафедри.

Доцент А.В.Майборода є одним із авторів підручника для вищих навчальних закладів “Порівняльна граматики української і російської мов” (1978, 1987, співавтори М.А.Брицин та М.А.Жовтобрюх). Ці проблеми були також у центрі уваги і академіка Ф.С.Арвата, який разом з професором Н.М.Арват надрукували у видавництві “Радянська школа” у 1989 р. посібник “Порівняльне вивчення російської та української мов у середній школі”.

Академік Ф.С.Арват також очолив ще один цікавий науковий напрям на кафедрі – теорія та історія перекладу. Десятки його статей, а також дисертації аспірантів кафедри засвідчували, що професор Ф.С.Арват був глибоким знавцем цих проблем. І можна тільки шкодувати, що передчасна смерть вченого призупинила дослідження в цій галузі мовознавства [15].

У центрі уваги мовознавців залишаються і проблеми культури української мови та методики викладання української мови в школі. Цими проблемами займалися доценти С.П.Лукач, А.І.Бондаренко, В.Ю.Гальчук та інші члени кафедри методики викладання української мови та літератури. Книги С.П.Лукач “Говорим и читаем по-украински” (1998), А.І.Бондаренко “Культура ділового мовлення. Навчально-методичний посібник” (2000) є результатом значної роботи членів кафедри в напрямку вивчення культури української мови.

У кін. 70-х – сер. 80-х рр. на кафедрі відбулася зміна покоління. Пішли на пенсію ті, хто прийшов у післявоєнний час і з честю виконав свої викладацькі обов’язки, підготувавши декілька тисяч кваліфікованих учителів (професор, зав. каф. І.К.Чапля, доценти Д.Д.Герасименко, А.Д.Батурський, М.Г.Кишенько-Сокольська, А.В.Майборода, О.Д.Неділько), і їм на зміну прийшла молодь [16]. Це були знаючі, добре підготовлені випускники не лише Ніжинського педагогічного інституту, але й Київського університету ім. Т.Шевченка (Л.Б.Давиденко), Чернівецького університету ім. Ю.Федьковича (В.М.Бойко), Київського педагогічного інституту ім. М.Горького (Н.І.Бойко). Поповнилась кафедра і двома досвідченими викладачами, доцентами, випускниками Дніпропетровського університету (В.Г.Коваленко, Г.М.Чирва, 1985 р. був обраний зав. кафедрою). Все це активізувало наукову роботу, бо необхідно було захищати кандидатські дисертації. І всі молоді викладачі захистили їх: Н.І.Бойко (1984), В.М.Бойко (1989), Л.Б.Давиденко (1992), В.М.Бережняк (1996), Г.М.Вакуленко (Шелемеха) (1996), В.М.Пугач (1997), О.В.Банзерук (Шинкаренко) (1997), Н.І.Клипа (1998), С.В.Зінченко (2000), Н.М.Пасік (2000), А.М.Василенко (Кайдаш) (2004). Сформувався дієвий молодий колектив, який очолила Надія Іванівна Бойко. У 2006 р. вона захистила докторську дисертацію, стала професором. Знання, накопичений досвід, працьовитість, уміння підтримувати робочий, творчий мікроклімат на кафедрі, вимогливість дали їй можливість спрямувати колектив на активну діяльність членів кафедри у науковій роботі. Саме вона є прикладом цього. У 2005 р. нею був виданий навчальний посібник для студентів “Сучасна українська літературна мова: Лексикологія, фразеологія, лексикографія” у співавторстві з талановитим дослідником і прекрасним знавцем мови В.М.Пащенко. У цьому ж році Н.І.Бойко видає монографію “Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти”, в якій всебічно розкриті проблеми експресивної лексики в українській мові. Теоретичні викладки підкріплюються численними дослідженнями мови творів відомих українських письменників-класиків та літераторів ХХ ст.

Н.І.Бойко цікавлять різні проблеми: національно-культурний компонент у семантиці експресивного слова, взаємодія лексичних та синтаксичних засобів експресивізації художніх текстів, експресивізація текстового простору, антропоцентризм семантики експресивних лексичних одиниць, вербалізація світу емоцій та ін. Наступним кроком Н.І.Бойко була монографія “Міфологеми в українському романтичному просторі” (2010), в якій дослідниця на лексиці творів письменників-романтиків обґрунтовує теоретичні засади розуміння основних категорій міфологем, кваліфіковано міфологічні номінації як умовно словникові та текстоцентричні одиниці, що передбачає врахування особливостей їхньої семантики та вживання в художньому тексті.

У новій праці “Конотативна лексична семантика: інтенсивний і параметричний складники” (2011), написаний разом з Т.Л.Хомич, здійснено спробу цілісного багатопланового аналізу значеннєвих складників інтенсивності й параметричності в

семантичних структурах конотованих лексичних одиниць української мови, проаналізовано особливості взаємодії інтенсивного та параметричного компонентів з іншими складниками семантики конотованих лексичних одиниць.

Особливу увагу Н.І.Бойко звертає на підготовку різних навчальних посібників з сучасної української мови: "Сучасна морфологія, орфоєпія, графіка, орфографія" (2010), "Міфологічна лексика української мови" (2006) та ін. До цієї роботи вона залучає своїх колег В.М.Пащенко, А.М.Кайдаш та ін.

Поряд з професором Н.І.Бойко інтенсивно, творчо працюють дві "наукові сестрички" – доценти Вікторія Миколаївна Бойко та Лариса Борисівна Давиденко. Це приклад того, як можна кваліфіковано, зі знанням справи, з зацікавленістю і творчою спільністю працювати над одними і тими ж проблемами. Ними здійснені десятки різного роду публікацій, у тому числі монографічного та навчально-методичного характеру. Широкою популярністю користуються їх підручники і посібники "Сучасна українська літературна мова: Морфеміка. Словотвір" (2005, 2010), "Морфологія сучасної української літературної мови", у яких поєднуються як теоретичні положення усієї системи частин мови, так практичні завдання для аудиторного виконання і самостійної роботи.

Як дослідників їх цікавлять також проблеми, пов'язані з фразеологічними одиницями: структурно-семантичні особливості фразеологічних одиниць з анімалістичним компонентом, фразеологічні одиниці у структурі субстантивного словосполучення, образно-семантичні спроби фразеологізації у художньому мовленні, семантика градації фразеологічних одиниць як стилістичний засіб увиразнення художнього тексту, особливості відтворення українських фразеологізмів російською мовою тощо. У цих працях багато цікавих і тонких спостережень, які свідчать про широкий діапазон знань дослідниць, про їх уміння не лише осмислити ті чи інші фразеологічні одиниці художнього тексту письменника, а й визначити їх місце в сучасній літературній мові.

Останніми роками на кафедрі визначився ще один важливий науковий напрямок, який пов'язаний з проблемами діалектології. Над ними інтенсивно працюють В.М.Бережнюк та В.М.Пащенко. Вони разом підготували декілька посібників для студентів про поліську (2005), південно-західну та південно-східну макросистеми діалектних систем української мови (2007). Всі три посібники дали можливість студентам оволодіти методикою збирання діалектологічного матеріалу та засвоєння особливостей мови певних регіонів. В.М.Бережнюк також видала монографічне дослідження "Визначні українські діалектологи" (2007). У кожній дослідниці є і свої уподобання вивчення мови того чи іншого регіону. В.М.Бережнюк обстежує Прилуччину, Сосниччину, Новгород-Сіверщину та східно-поліський район, В.М.Пащенко – Ніжин, Ніжинщину та північну частину Полісся. Але обидві дослідниці не обмежують себе лише діалектологією, а й займаються вивченням проблем загального мовознавства та сучасної української літературної мови.

Проблеми текстознавства, семантики, лінгвістичного аналізу тексту знайшли висвітлення в численних працях Н.М.Пасік та А.І.Бондаренко. У монографії "Художній текст в інтерпретаційному вимірі (лінгвістичний аспект)" (2008) Алла Іванівна на матеріалі художніх текстів ХХ ст. розкриває проблеми дотичності семантичної площини у взаємозв'язку з загальноєвропейськими системами екзистенціалізму, герменевтики, постструктуралізму тощо. Питання синтаксису висвітлені в дослідженнях Г.М.Чирви, тонкого знавця цих аспектів української мови, та Г.М.Вакуленко. Наукові інтереси Н.І.Клипи пов'язані з морфологією української мови, культурою мовлення, а А.М.Кайдаш (Василенко) – з міфологемами та міфологічною лексикою, В.М.Пугач – ономастикою. В.Г.Коваленко, давно займається вивченням історії української мови. Цей курс з великим інтересом читав академік Ф.С.Арват. Паралельно з ним вела заняття і В.Г.Коваленко, великий досвід якої дав їй можливість осмислити всю історію української літературної мови у 4-х посібниках: "Літературно-писемна мова Київської Русі (X–XI ст.)", "Стара українська літературна мова XIV–XVIII ст." (2007), "Нова українська літературна мова (I пол. XIX ст.)" (2009), "Літературна мова ХХ ст." (2005). Цими ж проблемами займаються на кафедрі також С.В.Зінченко та С.П.Шевченко. Тому у 2010 р. всі ці дослідники підготували для студентів навчально-методичний посібник "Історія української літературної мови".

Огляд наукових проблем, якими займаються викладачі кафедри української мови, та величезна кількість публікацій, особливо останніх десятиліть, дав можливість визначити основні спрямування, побачити, що переважну більшість дослідників цікавлять різноманітні проблеми сучасної літературної мови, хоча і додаткові уваги до різних аспектів мови свідчать про їх намагання глибше і ширше розкрити багатство нашої рідної мови. На кафедрі сформована нині добротна наукова школа з вивчення сучасної літературної мови на чолі з проф. Н.І.Бойко, до якої входять не лише викладачі кафедри, а й аспіранти. З тематики проф. Н.І.Бойко успішно захистили кандидатські дисертації 6 її послідовників і учнів.

Кафедра української мови підтримує тісні зв'язки з Інститутом української мови НАН України та кафедрою української мови Національного Київського педагогічного університету ім. М.Драгоманова. У Ніжині читали спецкурси академік А.П.Грищенко, професори М.Я.Плющ та В.Ю.Франчук. Саме завдяки підтримці член-кореспондента НАНУ В.В.Німчука, академіка АПН А.П.Грищенка, професора М.Я.Плющ на кафедрі відкрита аспірантура, яка діє ось уже 6-й рік.

Спільно з академічними Інститутами української мови та мовознавства у Ніжині проходять всеукраїнські та міжнародні конференції.

Таким чином, Ніжинська вища школа на всіх етапах її розвитку проявляла інтерес до української мови, а в ХХ ст. її вчені займалися ґрунтовним вивченням актуальних проблем мовознавства, сприяли подальшому його розвитку, що привело до утвердження наукової школи з вивчення сучасної української літературної мови.

Література

1. *Самойленко Г. В. Ніжинська вища школа: сторінки історії / Г. В. Самойленко, О. Г. Самойленко. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2005. – 420 с.*
2. *Самойленко Г. В. Хроніка українознавчих проявів у Ніжинській вищій школі у XIX – на поч. XX ст. / Г. В. Самойленко // Література та культура Полісся. – Ніжин, 2011. Вип. 62. – 2011. – С. 3–14.*
3. *Самойленко Г. В. Пилип Морачевський – поет, драматург, перекладач / Г. В. Самойленко. – Ніжин, 1999. – 84 с. ; він же. Пилип Семенович Морачевський (до 200-ліття від дня народження педагога і письменника). – Ніжин : Медіус, 2006. – 95 с.*
4. *Морачевський Пилип. Твори / Пилип Морачевський. – К. : Лотос, 2001. – С. 19.*
5. *Кулиш П. Взгляд на малороссійскую словесность по случаю выхода в свет книги “Народні оповідання” Марка Вовчка” / П. Кулиш // Русский вестник. – 1857. – Т. XII. – Кн. 1. – Декабрь. – С. 227–234.*
6. *Самойленко Г. В. Пилип Морачевський – поет, драматург, перекладач / Г. В. Самойленко. – Ніжин, 1999. – С. 15.*
7. *Там само. – С. 16.*
8. *Лазаревский А. Заметки на письмо Добротворского / А. Лазаревский // Черниговский листок. – 1863. – № 9.*
9. *Тулов М. А. О малороссійском правописании / М. А. Тулов // Филологические науки. – 1879. – Вып. 4–5. – С. 22–23.*
10. *Самойленко Г. В. Вчені-філологи Ніжинської вищої школи / Г. В. Самойленко. – Ніжин : НДПІ, 1993. – 336 с.*
11. *Самойленко Г. В. Роль Нежинской филологической школы в формировании научных интересов Э.Ф.Карского / Г. В. Самойленко // Література та культура Полісся. – Ніжин, 1998. Вип. 11. – 1998. – С. 51–57.*
12. *ВЧОАН, ф. 6121, оп. 2, спр. 3330.*
13. *Самойленко Г. В. Анатолій Васильович Майборода / Г. В. Самойленко. – Чернігів, 1990. – 12 с.*
14. *Самойленко Г. В. Лідія Іванівна Коломієць / Г. В. Самойленко. – Чернігів, 1990. – 12 с.*
15. *Самойленко Г. В. Федір Степанович Арват / Г. В. Самойленко. – Ніжин, 1993. – 11 с.*
16. *Самойленко Г. В. Внесок учених Ніжинської вищої школи в розвиток української філології / Г. В. Самойленко // Історія української лінгвістики : збірник наукових праць. – Київ ; Ніжин, 2001. – С. 9–20.*